ASPECTE ISTORIOGRAFICE ÎN REVISTA „FAMILIA". ISTORICI ROMÂNI ÎN CADRUL UNOR MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

de
LUCIA CORNEA

S-a insistat deja în mai multe rînduri asupra bogăției și varietății materialului istoriografic publicat în revista *Familia*, material capabil să ofere, la o privire de ansamblu, o imagine cuprinzătoare a fenomenului istoriografic românesc, prin aceasta înțelegînd și integrarea acestuia în istoriografia generală europeană din a doua jumătate a veacului trecut. Se poate afirma chiar că realizările *Familiei* (1865—1906) în această direcție nu au fost egalate în epocă de nici una dintre celelalte publicații culturale românești transilvănene.

Alături de prezentarea pe larg a activității unor istorici români, de popularizarea în amănunt a operelor lor, fie ele sinteze importante sau studii de mai mică amploare, un loc aparte îl ocupă în paginile revistei lui Iosif Vulcan semnalarea prezenței istoricilor români consacrați în contextul științific european.

Cele afirmate cu privire la istoriografie pot fi, de altfel, extinse, ca idee, și la alte domenii, bogăția informației izvorînd din interesul manifestat de *Familia* față de tot ce reprezenta la ora aceea România pe plan internațional și, dat fiind profilul revistei, în primul rînd ca afirmare pe plan cultural-științific.

Perioada de apariție a *Familiei* se suprapune epocii de afirmare puternică a istoriografiei române pe plan european. Dobîndirea autorității în materie a fost consacrată și prin alegerea istoricilor români ca membri ai unor prestigioase societăți științifice internaționale.

Societățile istorice avînd ca profil studierea unor epoci mai noi din istoria omenirii, de la epoca medie pînă la cea contemporană, fiind încă puține la număr, erau la ora aceea net depășite de numărul mare al societăților arheologice. Numeroase note din *Familia* anunțau astfel de evenimente: de la alegerea lui Cezar Bolliac, atunci președinte al „comitetului arheologic din București", în 1869, ca membru al Societății arheologice din Paris[1] și a lui B. P. Hașdeu ca membru al Societății imperiale

---

[1] *Distincțiune rară*, în *Familia*, 1869, nr. 50, p. 598.

arheologice din Petersburg, în 1887[2], pînă la recunoașterea meritelor istoricilor din generația următoare, dintre care, desigur, personalitatea cea mai reprezentativă a fost G. Tocilescu. *Familia* comunica în 1893 alegerea acestuia ca membru activ al Institutului arheologic din Roma[3], apoi, în 1905, ca membru al său de onoare[4].

Distincții ca cele amintite mai sus aveau desigur la bază cunoașterea din ce în ce mai largă a cercetărilor istoricilor români, care se impuseseră, atît prin valorificările lor originale, în limba română, cît și prin traduceri ale acestora în limbi de largă circulație. Ecourile aprecierii de care se bucura, de pildă, Hașdeu în deceniile opt și nouă ale veacului trecut în lumea științifică europeană[5] au fost receptate și de *Familia*. Autoritatea savantului român, întărită și mai mult după publicarea *Istoriei critice a românilor* (1873), a generat intenția, consemnată de revistă[6] de a se traduce această lucrare imediat după apariție. Un alt proiect de traducere a sintezei lui Hasdeu, datorat lui Frédéric Damé, s-a concretizat în 1875, titlul primului volum în versiune franceză fiind *La Valaquie jusqu'en 1400*[7]. Referitor la *Istoria critică*, se știe că ea a prilejuit o controversă, în 1876, între autor și Emile Picot[8].

Cunoscut și mult comentat în cercurile științifice europene a fost și studiul *Strat și substrat*. Mai puțin știut este însă faptul că acesta a fost tradus în limba maghiară de Alexandru Roman încă din 1892 și publicat, doi ani mai tîrziu, în *Budapesti Szemle*, revista Academiei maghiare de științe[9].

Unul din aspectele cele mai impresionante în legătură cu prezența istoricilor români în context internațional, pe care-l surprinde *Familia*,

---

[2] *Știri literare și artistice*, în *Familia*, 1887, nr. 29, p. 345.

[3] *Știri literare*, în *Familia*, 1893, nr. 17, p. 202.

[4] *Distincțiunea unui învățat român*, în *Familia*, 1905, nr. 32, p. 384.

[5] În 1872, G. Vegezzi Ruscalla îl aprecia „...ca pe un critic de prim ordin și un istoric asemeni lui Thierry și Mommsen, consacrat exclusiv căutării adevărului pur" (Mihai Drăgan, *B. P. Hasdeu*, Editura Junimea, 1972, p. 256). Pe de altă parte, savantul român n-a rămas insensibil nici la aprecierea de care se bucura din partea lumii științifice germane. Într-o scrisoare din 1878 către unchiul său, Boleslav Hașdeu, remarca: „Ceea ce mă consolă și mă încuragiază este că savanta Germanie începe a mă aprecia din ce în ce mai mult (*Ibidem*, p. 257).

[6] Inițiativa a venit din partea lui Alexandru Plagino, profesor de limba franceză la Liceul „Matei Basarab" din București. *Familia* nota: „*Istoria critică a românilor*, tradusă în limba franceză va fi cetită neapărat de toată lumea; prin aceasta ne va aduce cel mai mare bine ca națiune, căci ne va face cunoscuți pretutindeni" (*Aflăm cu o deosebită plăcere*, în *Familia*, 1873, nr. 1, p. 10).

[7] *Istoria românilor franțuzește*, în *Familia*, 1878, nr. 40, p. 254; nr. 48, p. 312.

[8] Mihai Drăgan, *op. cit.*, p. 250.

[9] „Traducerea foarte bine făcută de dl Alexandru Roman, profesor de limba și literatura română la Universitatea din Budapesta și membru al Academiei Române, e precedată de o notă a redacțiunii, prin care se zice că ea publică studiul acesta mai cu seamă, pentru că vederile unui distins învățat român privitoare la o cestiune care și pe unguri îi interesează de aproape, să ajungă a fi cunoscute și în cercul cît mai larg al istoricilor maghiari". (*Dl. Hasdeu — ungurește*, în *Familia*, 1894, nr. 27, p. 321; nr. 30, p. 357).

este participarea constantă a acestora la congresele ştiinţifice internaţionale. *Familia,* care rămîne totuşi o „foaie enciclopedică şi beletristică cu ilustraţiuni", cu preocupări, prin urmare, dintre cele mai diverse, înţelegînd prin aceasta, în cazul de faţă, că nu-şi propunea şi nici nu putea fi exhaustivă la capitolul istoriografie, înregistra, în perioada 1869—1901, prezenţa istoricilor români la nouăsprezece congrese internaţionale, dintre care 14 congrese de arheologie, trei de orientalistică, un congres al americaniştilor şi un congres istoric general.

În prim-planul vieţii ştiinţifice, cu astfel de prilejuri, apăreau din nou B. P. Hasdeu şi G. Tocilescu. În 1869 Hasdeu figura ca membru al Comitetului congresului internaţional antropologic şi de arheologie preistorică de la Copenhaga[10]. Cele mai multe informaţii se refereau însă la Tocilescu. În perioada 1892—1896, fireşte şi pe baza imensului interes stîrnit de rezultatele cercetărilor de la Adamclissi, Grigore Tocilescu participa ca delegat la Congresul de arheologie de la Orléans (1892)[11], fiind ales şi membru al Societăţii arheologice de acolo[12], la Congresele de arheologie de la Moscova (1892), Londra (1893)[13], Viena (1893)[14], la Rochelle (1894)[15] şi Canterbury (1896)[16].

Deosebit de amănunţite informaţii a reuşit să obţină Iosif Vulcan în legătură cu desfăşurarea Congresului internaţional de antropologie şi arheologie preistorică de la Budapesta, unde, de altfel, se afla la ora aceea şi el, în vara anului 1876, congres la care, din partea României a participat Constantin Esarcu[17].

În acelaşi timp este remarcată prezenţa românilor la congresele de orientalistică desfăşurate în Italia, întruniri ştiinţifice cu profil istorico-lingvistic şi etnografic cu tradiţie deja bine stabilită. La Congresul de la Florenţa din 1878, care a întrunit circa 120 de savanţi, dintre istoricii şi filologii români a participat B. P. Hasdeu[18], înscris la secţiunea lingvistică, unde a prezentat lucrarea sa *Cuvinte din bătrîni*[19].

---

[10] *Distincţiune rară,* în *Familia,* 1869, nr. 29, p. 345. Este cunoscută şi participarea lui Al. Odobescu la acest Congres, unde a susţinut comunicarea *Notice sur le Trésor de Pétroasa...,* publicată în volumul consacrat lucrărilor Congresului. Comunicarea era rodul unei colaborări cu V. A. Urechia şi a stîrnit un larg ecou în rîndul arheologilor prezenţi (Pompiliu Teodor, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti,* Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 180).

[11] „Este cunoscut cetitorilor că dsa a obţinut două mari medalii de aur şi a fost proclamat membru de onoare atît al Societăţii arheologice din Orléans, cît şi din Paris. Obiectul comunicaţiunilor sale la congres a fost monumentul Tropeul Traian de la Adam Klissi şi istoria oraşelor de la Marea Neagră: Tomi, Istropolis şi Kallatis" (*Academia Română,* în *Familia,* 1892, nr. 47, p. 562).

[12] *Ştiri literare şi artistice,* în *Familia,* 1893, nr. 21, p. 249.

[13] *Ştiri literare şi ştiinţifice,* în *Familia,* 1893, nr. 27, p. 320.

[14] *Monumentul de la Adam-Klissi,* în *Familia,* 1893, nr. 22, p. 260.

[15] *Reprezentanţi ai ştiinţei,* în *Familia,* 1894, nr. 21, p. 249.

[16] *Dl. Gr. G. Tocilescu la Canterbury,* în *Familia,* 1896, nr. 30, p. 359.

[17] *Congresul internaţiunal antropologic şi pentru archeologie preistorică,* în *Familia,* 1876, nr. 35, p. 420.

[18] *Dl Hasdeu,* în *Familia,* 1878, nr. 55, p. 359.

[19] *Congresul orientaliştilor la Florenţa,* în *Familia,* 1878, nr. 92, p. 587.

O și mai mare amploare, ca dovadă a progreselor realizate între timp în domeniul istoriografiei, lingvisticii și etnografiei, a avut congresul de la Roma, din 1899, despre care, datorită relațiilor epistolare dintre Iosif Vulcan și V. A. Urechia, *Familia* deținea informații deosebit de interesante. Contactul cu lumea științifică românească, în vederea pregătirii acestui congres, s-a realizat încă din toamna anului 1898, prin sosirea în România a lui Angelo de Gubernatis. Cu ocazia acestei vizite, profesorul și scriitorul italian, găzduit la Sinaia de V. A. Urechia, a vizitat Valea Prahovei, Slănicul, Curtea de Argeș și chiar Iașul și Constanța[20]. Întors în Italia, savantul insista, într-o scrisoare adresată fostei sale gazde, ca la Congresul orientaliștilor, ce se pregătea la Roma, să participe cît mai mulți români: „Poți fi sigur mai dinainte că Roma vă va face primirea cea mai simpatică, pentru a vă face petrecerea acolo plăcută, stăruind cu toții să facă onoarea lumii latine ...“[21]. Delegații României la acest congres au fost V. A. Urechia și G. Tocilescu, aleși amîndoi ca președinți ai unor secțiuni. La inaugurarea lucrărilor, în Capitoliul roman, printre alții, „Grigore G. Tocilescu a ținut un splendid discurs asupra monumentelor lui Traian descoperite în România“[22], făcînd, pe parcursul lucrărilor și „comunicări epigrafice“ și „asupra elementelor dacice în ethnografia și archeologia română“[23]. Presa italiană publica în același timp ilustrații cu monumentul de la Adamclissi, prezentînd elogios personalitatea și activitatea arheologului român.

Din aceeași serie, a congreselor istorico-etnografice, dar cu o tematică mai aparte, este amintit și Congresul internațional al americaniștilor, ținut în 1875 la Paris, cu referiri la problemele de etnografie, lingvistică și istorie a Americii precolumbiene, la care România fusese reprezentată de V. A. Urechia[24].

La Congresul istoric de la Roma, din 1902, a participat A. D. Xenopol[25].

Pe lîngă activitatea desfășurată la marile congrese de istorie, prezența istoricilor și arheologilor români, mai ales în ultimul deceniu al veacului trecut, prin conferințe, comunicări științifice și publicarea de studii în străinătate, a fost cu deosebire masivă, contribuind la cunoașterea pe plan european a unor cercetări de mare însemnătate.

Din paginile revistei *Familia* aflăm referiri la cîteva momente importante ale acestei prezențe. Astfel este amintit A. D. Xenopol, ca redactor la *Revue historique* din Paris, „cea mai renumită revistă istorică“ — după cum subliniază *Familia*[26], unde a desfășurat o amplă activitate publicistică, expunînd principiile teoriilor sale de filozofia istoriei în înalte cercuri științifice pariziene. Revista *Familia* relata în acest sens

---

[20] *Dl de Gubernatis în România*, în *Familia*, 1898, nr. 33, p. 396.
[21] *Românii la congresul orientaliștilor*, în *Familia*, 1898, nr. 35, p. 419.
[22] *Congresul orientaliștilor în Roma*, în *Familia*, 1899, nr. 40, p. 479.
[23] *De la congresul orientaliștilor din Roma*, în *Familia*, 1899, nr. 41, p. 491.
[24] *Congresul inernațional al americaniștilor*, în *Familia*, 1874, nr. 46, p. 550.
[25] *La congresul internațional istoric*, în *Familia*, 1900, nr. 20, p. 239.
[26] *Istoria românilor din Dacia traiană*, în *Familia*, 1888, nr. 35, p. 406.

despre succesul conferinţei sale *Psihologia şi istoria*, susţinută la Academia de ştiinţe morale şi politice din Paris[27], al cărei membru era din 1900.

Numeroase sînt informaţiile referitoare la prezenţa lui G. Tocilescu mai ales în lumea ştiinţifică vieneză şi italiană: studiile de epigrafie publicate în *Archeologisch-epigraphische Mittheilungen*[28], conferinţe şi comunicări referitoare la monumentul de la Adamclissi, finalizate prin publicarea la Viena a masivului volum in folio *Trophaeum Traiani*, „lucrare făcută în colaboraţie cu doi profesori germani" — precizează *Familia*[29]. Seria descoperirilor de la Adamclissi a constituit şi obiectul unor conferinţe susţinute la Roma şi Paris, respectiv la *Instituto germanico*[30] şi la Academia de ştiinţe[31].

Revista *Familia* a consemnat în acelaşi timp şi afirmarea unor specialişti din alte domenii ale istoriografiei, îndeosebi în medievistică, cum erau Ioan Bogdan şi Dimitrie Onciul. În ultimul deceniu al veacului trecut studiile de slavistică ale lui Ioan Bogdan începeau să se impună din ce în ce mai temeinic şi revista lui Iosif Vulcan le menţiona ca atare: comunicări susţinute în limba rusă la Academia din Moscova[32], unde se afla pentru adîncirea pregătirii sale în domeniul slavisticii, studii de istoriografie bulgară şi sîrbă publicate la Viena, unde revenise după sejurul său în mediul cultural rusesc[33], sau la Leipzig[34].

În ce priveşte preocupările ştiinţifice ale lui Dimitrie Onciul, ca urmare a recunoaşterii meritelor sale privind restituirea unor epoci importante din istoria Bucovinei, în *Familia* apărea ştirea că istoricul român fusese invitat din partea publicaţiei *Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild* să scrie o istorie a Bucovinei pînă în 1775[35], alegerea fiind, probabil, şi o consecinţă a studiului său *Zur Geschichte der Bukowina*, publicat în 1887 la Viena[36].

Ca urmare a afirmării istoriografiei române, sînt formulate puncte de vedere asupra rezultatelor cercetărilor istoricilor români, atît din partea unor autori străini, cît şi din partea românilor. Istoricul maghiar Paul Hunfalvy, interesat de realizările istoriografiei române, publica în 1886 un punct de vedere asupra lucrărilor recente ale istoricilor români

[27] *A. D. Xenopol apreţiat la Paris*, în *Familia*, 1901, nr. 35, p. 417.

[28] „Dl. Tocilescu, carele acuma face studii istorice la Paris, publică un articol interesant în „Archeologisch-epigraphische Mittheilungen" din Austria, prin care studiază nişte inscripţiuni din România. Fiul României vine în numitul ziar cu studiul său, după un studiu al marelui Mommsen asupra unei inscripţiuni a muzeului din Budapesta" (*Dl Tocilescu*, în *Familia*, 1880, nr. 52, p. 338).

[29] *Ştiri literare*, în *Familia*, 1895, nr. 47, p. 562.

[30] *Dl Tocilescu la Roma*, în *Familia*, 1891, nr. 4, p. 46.

[31] *Ştiri literare şi artistice*, în *Familia*, 1892, nr. 28, p. 332.

[32] *Un învăţat român în Moscova*, în *Familia*, 1890, nr. 37, p. 448.

[33] *Studii asupra cronicelor bulgare*, în *Familia*, 1891, nr. 21, p. 250.

[34] *Ştiri literare şi artistice*, în *Familia*, 1892, nr. 9, p. 104.

[35] *Ştiri literare*, în *Familia*, 1893, nr. 48, p. 573.

[36] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 303.

(Neuere Erscheinungen der romänischen Geschichtschreibung)[37], iar mai tîrziu, în *Századunk*, o recenzie a lucrării lui Xenopol *Istoria românilor din Dacia traiană*[38].

Pe de altă parte, Nicolae Densușianu, colaborator al *Analelor științei istorice*, revista Societății istorice din Berlin, a publicat în două rînduri sinteze asupra literaturii istoriografice române pentru primele nouă decenii ale veacului trecut[39].

În concluzie, se poate afirma că, începînd cu Bolliac, Hasdeu și Urechia și terminînd cu istoricii mai tineri la ora aceea, dar nu mai puțin consacrați ca autorități în istoriografia europeană, cum erau N. Iorga, D. Onciul sau I. Bogdan, revista *Familia* s-a ocupat pe larg, în zeci de articole și note, de relevarea contribuției istoricilor noștri la sporirea prestigiului științei pe care o serveau, în lume. Credem, prin urmare, că meritele *Familiei* privind evidențierea activității desfășurate în străinătate de istoricii români în ultimele trei decenii ale secolului XIX și de înregistrare a eforturilor și realizărilor istoriografiei noastre pentru situarea sa la nivel european, sînt remarcabile. În același timp, anii de apariție ai revistei *Familia* au coincis cu perioada de fundamentare a arheologiei științifice românești, lucru realizat și prin impunerea în circuitul valorilor europene, prin Al. Odobescu și G. Tocilescu, a unor piese și vestigii arheologice de primă importanță, cum sînt tezaurul de la Pietroasa și monumentul de la Adamclissi. Sursele de informare în problema afirmării istoriografiei românești pe plan european au fost pentru redacția *Familiei* diferite. Ele constau adesea în surse de primă importanță, nemijlocite, rezultînd din faptul că Iosif Vulcan era un personaj familiar în mediul academic bucureștean, participînd cu consecvență la sesiunile generale ale Academiei române, din relațiile epistolare directe cu personalități ale istoriografiei noastre, ca, de pildă, V. A. Urechia și B. P. Hasdeu, dar erau și surse de informații intermediare, care constau în principal în presa românească (sînt citate *Românul*, *Traian*, etc.) și în publicațiile cu caracter cultural-științific din Imperiul austro-ungar, Franța, Italia, etc.

Ținînd seama și de faptul că *Familia* a fost, în a doua jumătate a veacului trecut, una din revistele culturale românești care oferea publicului informații prompte și detailate asupra activității cercurilor științifice din jurul Academiei române[40], eforturile pe care le-a făcut în direcția reflectării acestei epoci de afirmare a istoriografiei române în context european apar cu atît mai notabile.

---

[37] *Știri literare și artistice*, în *Familia*, 1886, nr. 45, p. 542.

[38] *Dl Paul Hunfalvy*, în *Familia*, 1889, nr. 47, p. 561.

[39] *În „Analele științei istorice"*, în *Familia*, 1885, nr. 9, p. 106; *Știri literare și artistice*, în *Familia*, 1891, nr. 34, p. 404.

[40] *Academia Română*, în *Familia*, 1894, nr. 11, p. 128.

ASPECTS HISTORIOGRAFHIQUES DANS LA REVUE „FAMILIA". HISTORIENS ROUMAINS DANS LE CADRE DE CERTAINES MANIFESTATIONS SCIENTIPHIQUES INTERNATIONALES

— Résumé —

On insista plusieurs fois sur la richesse et la variété du matériel historiographique publié par la revue *Familia* (1865—1906).

A côté d'une ample présentation de l'activité de certains historiens roumains, de la détaillée popularisation de leurs oeuvres, soit elles d'importantes synthèses ou des études moins amples, la revue *Familia* signala aussi la présence des historiens roumains consacrés en contexte scientiphique intérnational.

On passa en revue des aspects différents: la choix des historiens roumains comme membres de certaines prestigieuses sociétés intérnationales, leur constante présence aux congrès scientiphiques intérnationales, des conférences, des communications scientiphiques, ainsi que la parution d'études et d'ouvrages à l'étranger, tous ceux contribuant à la connaissance, sur plan européen, de certaines recherches bien importantes.

Commençant avec C. Bolliac, B. P. Hasdeu et V. A. Urechia et finissant avec les historiens alors plus jeunes, mais non moins consacrés en tant qu'autorités dans l'historiographie européenne, tels comme N. Iorga, D. Onciul ou I. Bogdan, *Familia releva*, par nombreux articles et notes, la contribution de nos historiens à l'accroissement du prestige de la science qu'ils servaient.

Les années de parution de *Familia* coïncidèrent à l'époque de fondation de l'archéologie scientiphique roumaine, qu'imposa dans le circuit des valeurs européennes, par Al. Odobescu et G. Tocilescu, des pièces et vestiges archéologiques de premier ordre, en tant que le trésor de Pietroasa ou le monument d'Adamclissi.

Si on tient compte aussi de la circonstance, qu'à l'époque, *Familia* était la seule publication culturelle roumaine qu'offrait aux lecteurs des informations promptes et détaillés sur l'activité des milieux scientiphiques d'autour de l'Académie roumaine, ses efforts pour refléter cette époque de l'affirmation de l'historiographie roumaine en contexte européen nous apparaissent tant plus notables.